

A 17–18. századi erdélyi nyílászárók – kapuk, ajtók, ablakok – történetével és szerkezeti változataival és változásaival foglalkozom értekezésemben. Pontosabban: az ismert szakrális épületek mellett a kevésbé ismert világi terek nyílászárói képezik vizsgálatom fő tárgyát. E két évszázad profán épületeinek nyílászárói nem maradtak fenn tárgyi valóságukban, viszont pontos leírások olvashatók róluk az egykori inventáriumokban, meglehetősen nagy számban. Az általam feldolgozott mintegy ötven összeírásban több mint kétezer nyílászáró leírás található. Az ajtók és ablakok többségükben ugyanazon mesterek munkái voltak a kastélyok, udvarházak és templomok esetében is. A nyílászárók leírásai voltaképpen olyan típusokat mutatnak be, amelyek ma is láthatók a templomokon. A különböző inventáriumokban szereplő fogalmak azonossága vagy eltérése számos következtetésre adott alkalmat, mindazonáltal az összeírásokban szereplő, ma már ismeretlen kifejezések többsége érthetővé vált és az egyházi közegben megmaradt nyílászárókkal összevetve lehetőség adódott a világi nyílászárók virtuális rekonstrukciójára.

Disszertációmban a kapukat, ajtókat és ablakokat anyagvizsgálat, készítestechnika, funkció és különböző mesterségek-művességek alapján csoportosítottam és vizsgáltam. Ugyanakkor fontos tartottam bemutatni azokat a mestereket, mesterköröket és falusi kézműveseket is, akik készítői ezeknek a nyílászáróknak.

A kapu- és ajtó szerkezeti megoldásokban az eltérések elsősorban funkcionális okokból adódnak. A kapuk védelmi szerepet is betöltenek: a magán és a közterület közötti átjárhatóságot jelentik, de határt is szabnak a nemkívánatos látogatóknak. Ezért gyakran készülnek tölgyfából, megerősített szerkezeti felépítéssel, bőségesen ellátva vasszerelvényekkel, amelyek a szerkezeti elemek egymáshoz kapcsolásán túl a zárhatóságot és a kapu mozgathatóságát biztosították, sőt díszítő elemként is előfordultak. Az ajtóknál, a belső tereket elválasztó nyílászáróknál szerkezetileg sokféle megoldással találkozunk; és itt már a felület díszítése is fontos szerepet kap. Nem egyszer olvasunk például zöldre festett ajtóról, amely összhangban van a helyiség berendezésével.

Az ajtók csoportosíthatók aszerint is, hogy milyen funkciójú terek ajtóiról van szó. E tekintetben az inventáriumok nagyon változatosak. Találunk festett ajtót úgy a

reprezentációs terekben, mint a kiszolgáló helyiségek ajtóinak között; ugyanígy nagyon egyszerű megoldásokat is látunk lakóhelyiségekben és gazdasági épületekben egyaránt. Az is megfigyelhető, hogy a nyílászárók milyensége elsősorban a megrendelő anyagi és társadalmi helyzetéhez igazodott. Nem ugyanaz a lehetősége a fedelmi udvarban szolgáló nemességnek, mint egy köznemesnek; ez a fajta különbség még akkor is érezhető, ha mindkettő udvarházat épített. A megmaradt levelezésekből, szerződésekből, számlákból és jegyzőkönyvekből láthatjuk, hogy céhes mester foglalkoztatása csak bizonyos vagyonnal vagy ranggal rendelkező emberek kiváltsága. A helyi, falusi mesterek munkáinak színvonala már teljesen más, ez többek számára megfizethető. Bár gyakran főúri építkezéseken is foglalkoztatják őket.

A kapukról általában elmondható, hogy a vizsgált két évszázadban a szerkezeti megoldások tükrözik a védelmi szempont másodlagosságát. Egyre gyakoribb a tölgyfa tartóvázú, de fenyőfából készült kapu, ahol a vasneműket is helyettesíteni lehetett fából készült zárszerkezetekkel. Azon túl, hogy a fából készült megoldás sokkal olcsóbb, az is lehetővé tette ezt, hogy már csökkent a kapuk védelmi szerepe az előző századhoz, századokhoz képest. Elsősorban az udvarházak kapuinál figyelhető meg, hogy díszítésről is olvashatunk az inventáriumokban.

A szakrális térben megmaradt ajtók szerkezeti felépítésük alapján több kategóriába sorolhatók. Ezek közül az első típus az ácsolt, bárdolt fapallókból készült, hevederrel vagy vaspánttal összefogott ajtó. Ezt a profán terek esetében – a korabeli dokumentáció szerint – főleg a kapuszerkezetekben leljük fel. Bár ez a fajta egyrétegű ajtó megtalálható a kastélyok és udvarházak falain belül is. Az inventáriumban oly gyakran szereplő *félszer* kifejezés egyik értelmezése szerint *egyrétegűséget* jelent. Gyalult és gyalulatlan deszkából egyaránt készültek félszer ajtók. Különböző rendeltetésű terek ajtóiról olvassuk, hogy félszeresek. A félszeres ugyanakkor nemcsak egyrétegűt, hanem *egyszárnyú* ajtót is jelent. Az összeírásokban sehol nem találkozunk azzal, hogy a leltár készítője pontosítaná, hogy most milyen értelemben használja a félszer kifejezést. Ha feltételezzük, hogy egy-egy összeíró következetesen használ egy fogalmat, akkor az uzdiszentpéteri és a görgényi inventáriumban a félszer egyrétegűt jelent, míg a többi helyen ez mindkét jelentésre vonatkozhat. Egyrétegű ajtók csoportjába tartoznak a *bélletlen* ajtók is. Ezekkel csak kiszolgáló helyiségek és melléképületek esetében találkozunk. Bizonyos szempontból az egyrétegű ajtók csoportjába tartoznak a vassal és szegekkel vert ajtók is, bár ez a megállapítás csak arra vonatkozik, hogy egy réteg deszkaajtót vonnak be vassal. Szakrális terekben ezek a megoldások ma sekrestyeajtókon láthatók.

Egy másik csoportba tartozik a templomi nyílászárók között gyakran említett álkeret-betétes ajtó, amely szerkezetében egyik oldalt hasonlít az előbbi csoportba soroltakhoz, azaz egy réteg deszka hevederrel van összefogva, a másik oldalára pedig egy keretet imitáló szerkezetet szegeztek fel. Inventáriumaink szövegében ezek az ajtók *béltett* vagy *duplás, duflás* vagy *borított* kifejezéssel kerültek összeírásra. Arra vonatkozóan, hogy hogyan is oldották meg ezeket a kétrétegű ajtókat, az összeírások szintén nagyon szűkszavúan térnek ki. Ezzel szemben a szakrális térben megmaradt tárgyi emléken láthatók a technikai és a szerkezeti megoldások is.

A nyílászárók részeit összefogó, a mozgathatóságot biztosító elemek ill. Zárszerkezetek, vasalatok összeírása igen gazdag. A kapuk, ajtók, ablakok stabilitását és mobilitását valamint zárhatóságát és nyithatóságát biztosító vas részek anyagi értékük miatt kerültek részletes összeírásra, és így gyakran olvasunk ezek szerkezeti felépítéséről is. A nyílászárók ily módon való elemzése számos tanulsággal szolgált a belső berendezések és a bútortartozékok szerkezetének a megértéséhez. Ezek a vasszerkezetek céhes mesterek és egyszerű helyi kovácsok munkái. Az erdélyi emléken egy, a Brassói Történeti Múzeum által nemrég kiadott íráson keresztül nyerhetünk betekintést, amely a múzeumban őrzött – többek között – 17–18. századi záruk, reteszek, lakatok, vaspántok fotóit és jegyzékeit is közli. Az eddigi kutatások és inventáriumokban szereplő leírások még rengeteg hiányosságot mutatnak, de az már mindenképpen fontos eredmények tekinthető, hogy létezik egy ilyen összegző mű. (A következő lépés: az írott forrásokban szereplő vasneműk és a megmaradt emléken közös vizsgálata.) Az inventáriumokban sokféle, más-más rendeltetésű zárszerkezet került összeírásra a palota ajtajától az istállóajtókig. A legegyszerűbb zárforma a retesz, mely a reprezentációs terek ajtóin is megtalálható. A záruk csapó-, toló- vagy bécsi rendszerűek, némelyike kulccsal, kilinccsel ellátva. Ezek ajtószervezettől és helyiségtől függetlenül előfordulhattak bárhol.

Az ablakok külön kerültek bemutatásra. Kőkeretről, téglá- vagy fakeretes megoldásokról olvasunk az inventáriumokban. Fényáteresztő anyagként lantornát (marhahólyag), olajos papírt, de leggyakrabban különböző üvegfélét használtak. E kor ablakai már nyithatóak, gyakran olvasunk négy- vagy akár hatfókos ablakokról. Itt is, mint az ajtók esetében a vasszerkezet aprólékos leírásával találkozunk. Általában vassarkon, pánton forgó ablakok ezek, ahol a pántnak szerkezetet erősítő és összetartó szerepe volt, ugyanakkor ez biztosította a mozgathatóságot is. Vasból készült a húzógomb, mely az ablakszárny kinyitásban és bezárásban játszott szerepet, valamint a különböző zárfélék. Említést tesz néhány összeíró az ablakokon lévő fatáblákról és vasrostélyokról. Három

olyan konyhaablakról is tudunk, ahol csak fatáblát használtak. Az ablakok vasrostélyairól is kevés adatunk van, mindössze négy inventáriumban található feljegyzés erről, de ezek szerkezetére vagy díszítettségére semmilyen utalás nincsen. A korszak kovácsoltvas művészetét a szakrális terekben megmaradt vasmunkákon keresztül ismerhetjük meg, ezek föltehetőleg sokkal igényesebb kialakításúak, mint a világi épületek ablakainak rostélyai.

A több mint kétezer nyílászáró leírás és a templomokban máig megőrzött emléanyag vizsgálata nyomán kirajzolódnak előttünk a korszak profán építészetében alkalmazott nyílászárók változatai. Vizsgálatom eredményeként a többségükben ismert inventáriumok eddig részben, vagy egyáltalán nem érthető részei is érthetővé váltak és ezzel a korszak egész építészetének és kultúrtörténetének mélyebb és pontosabb megismerésére nyílik lehetőség.

A kutatás eredményeinek a tudományos ismeretek tisztázása és gyarapítása mellett a gyakorlati használhatósága is jelentős. Az Erdélyben (és másutt) már elkezdődött műemlék-rekonstrukciók során ezek az adatok fontos információkkal szolgálhatnak a nyílászárókon túl az egykori belső berendezés egészének megismeréséhez és az esetleges – teljes vagy részbeni – helyreállításához is.